

מכון מניטו

כי מציון – פרשת מקץ

דבר תורה שכתב הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

תרגום ועריכה מצרפתית: אליעזר שרקי

צוות עריכה לשונית והגהה לפרשות: אלישבע שרקי, בלה בל אנגי, ואיתי קולין (ה"ע – הערת העורכים)

ממריבה לאחוה

מאברהם ועד יוסף ואחיו

עם אברהם, ה'חפוש אחר האחוה' חוזר להיות אפשרי – וגם מתממש. אך הדבר נעשה בשלבים, וכל שלב, מהמריבה ועד האחוה, מלווה בניסיון להידברות.

השלב הראשון: אברהם ולוט. הדרשיה ביניהם מתקיים על רקע של מריבה, 'ריב הרועים'.³ למרות זאת, אברם – כך הוא נקרא עדיין – מתייחס ללוט כאל אח,⁴ אף כי למעשה הוא אחיינו. שניהם צאצאי אותה משפחה, שממנה יצמח 'האדם' המסוגל-לאחוה' שאיתו תיכרת הברית ולו תינתנה הברכות, שהן הערובה להצלחת תוכנית הקדושה. לוט לא נכלל ב'ברית אברהם', כי מידת האחוה נבנית אצלו מחוץ למסגרת המוסר. הוא הדגם של 'האח-הבוגד', שלבסוף מוצא את מקומו בסדום ועמורה.

השלב השני: יצחק וישמעאל. **השלב השלישי:** יעקב ועשיו.⁵ שני השלבים הללו מסתיימים בכישלון ובהיפרדות. למרות זאת, כל שלושת השלבים מהווים התקדמות אמיתית לעומת המשוואה 'קין – הבל', שכן יש בהם ניתוק והתרחקות, אך לא חיסול של האח. קין רצח את הבל. לוט לא עשה כן, והוא גם לא יכול לדחוק את רגליו של אברהם. כמו כן, לא עולה בידו של ישמעאל לחסל את יצחק, ועשיו לא מצליח לתפוס את

מקין והבל עד אברהם

קיימות דרכים שונות להבין את רצף האירועים בספר בראשית. קריאה אפשרית אחת היא 'החפוש אחר האחוה'. לפי קריאה זו, כל מה שקורה לאנושות מאז אדם הראשון סובב סביב הציפייה להופעת בן שיהיה מסוגל להיות גם אח. רעיון יסודי זה הוא ציר מרכזי להבנת מהות התקווה המשיחית שהיא מיוחדת לנבואה העברית. הוא מופיע וחוזר במדרש, ולאורך כל דברי חז"ל. רבי יהודה הלוי העמיק והרחיב רעיון זה בספר הכוזרי, והדבר נעשה ביתר שאת על ידי השל"ה.¹ מורי ורבי, יעקב גורדין ז"ל, זיכה אותי בלימוד מסודר של הנושא לפני כחמישים שנה.

כשקוראים את ספר בראשית, בולטת מיד העובדה שמאז אדם הראשון ועד אברהם אבינו אין אנו מוצאים כל שיח של אחווה. מהרגע שקין רצח את הבל,² המילה 'אח' נעלמת מהתורה, וזאת משום שמידת האחוה – להיות אח – נעלמה מן העולם. היא תופיע שוב רק עם אברהם.

³ בראשית יג, מפסוק ה והלאה.

⁴ וַיֵּאמֶר אַבְרָם אֶל לוֹט אֵל נָא תְּהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינְךָ... כִּי אֲנָשִׁים אָחִים אֲנַחְנוּ" (שם יג, ח).

⁵ במקרים של ישמעאל ושל עשיו, המדובר הוא בשני סוגים של יריבות עם ישראל, השונים במטרתם. הם יתגלו במהלך ההיסטוריה בטענות על הזהות כלפי ישראל מצד האסלאם ומצד הנצרות. והם נושאים ללימוד מיוחד.

¹ רבי ישעיה הלוי הורוביץ (פראג, שי"ח – טבריה, שפ"ו/שפ"ח. 1558–1626/1628), מכונה 'השל"ה', או 'השל"ה הקדוש', על שם ספרו 'שני לוחות הברית'.

² לכאורה יש לכך שני יוצאים מן הכלל, במיוחד שני המקרים הבאים: האחד בהקשר של צאצאי קין ותפקידם בחברה האנושית: "וְשֵׁם אָחִיו יוֹבֵל... וְאָחֹת תּוֹבֵל קִין נִעְמָה" (בראשית ד, כא–כב). והשני בתיאור תולדותיו של שם, אבי אבות אברהם: "וּלְשֵׁם יָלַד גַּם הוּא אָבִי כָּל בְּנֵי עֵבֶר אָחִי יִפֶּת הַגָּדוֹל" (שם י, כא). שני מקרים אלה אינם סותרים את הכלל ה"ל, ודורשים לימוד בפני עצמו.

מקומו של יעקב. ובכל זאת יש כאן כשל בלתי הפיך – במשך זמן ההיסטוריה האנושית, זמן הנחשב ל'פרהיסטוריה' ביחס לימות המשיח. הפתרון לאותן הבעיות שבאחוה נדחה לאחריית הימים.⁶

יוסף ואחיו – סיבת המריבה

במקרה של יוסף ואחיו למן ההתחלה ישנה שנאה⁷ וקנאה⁸, והתורה אינה מסתירה את עוצמת הנתק ביניהם.

מאחר שיעקב העדיף את יוסף על פני יתר בניו,⁹ לאחים היה יסוד לחשוש שיהיה בירור נוסף בזהות ישראל, והם יסולקו מהמשך תולדותיה. ואכן, הפסוק הפותח את סיפור חיי יוסף מתחיל כך: "אֵלֶּה תְּלִדוֹת יַעֲקֹב, יוֹסֵף בֶּן שָׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה..." (בראשית לז, ב), אך ניתן גם לקרוא אותו כך: "אֵלֶּה תְּלִדוֹת יַעֲקֹב: יוֹסֵף!"

יוסף הוא בנם של יעקב ורחל, ומסיבה זו, בין היתר, הוא יהיה מסוגל לאהבת אחים. הוא הראשון שנולד מהורים שעליהם נאמר במפורש ששררה ביניהם אהבה.¹¹ הוא הבן שנולד מאהבה, והוא הבכור הראשון המסוגל לאהוב את אחיו.¹² בכך הוא שם קץ לקללה של קין, שהיה בכור שלא אהב את אָחִיו. אך הדבר יקרה רק בסופו של תהליך ארוך, רב תהפוכות, שהמדרש מעמיק ומדייק בהן. אז באמת יתגלה יוסף כ'אח לאָחיו', אך בתחילת הסיפור יש ניתוק מוחלט.

ואולם סיבת המריבה איננה מסתכמת בבעיית השנאה והקנאה כלפי האח הצעיר האהוב יותר על יעקב (גם כאשר הוא נקרא **ישראל!**¹³). הסיבה האמיתית למריבה מתגלה מתוך הקשבה מעמיקה לדברי יוסף, המתאר, עוד בהיותו ילד, את חלומותיו.¹⁴ יוסף חולם 'לאדם אלומות' במקומות שבהם החיטה צומחת, על מנת להביא מזון לעולם כולו בעת רעב. הוא חולם שהוא ואחיו יהיו האור המאיר בלילה. הוא חולם

⁶ הכוונה לבעיות האחוה עם ישמעאל ועשיו. עיין בדברי הגמרא לגבי תשובת יעקב לעשיו (שם לג, יד): "עַד אֲשֶׁר אָבֹא אֶל אֲדֹנָי שְׁעִירָה" – "אמר רב הונא, לא מצינו שהלך יעקב אבינו לשעיר, אלא... רמז רמז לו לעתיד לבוא, דכתיב (עובדיה א, כא): 'וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּהָרַיִם לְשֹׁפֵט אֶת הָרַע עֶשְׂרִי'" (ירושלמי, עבודה זרה, פרק ב, א).

⁷ "וַיִּיָּאָר אֶחָיו כִּי אִתּוֹ אֶהְיֶה מִכָּל אֶחָיו וַיִּשְׁנֹאוּ אֹתוֹ..." (בראשית לז, ד), "וַיִּוְסְפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ עַל תְּלַמְתּוֹ וְעַל דְּבָרָיו" (שם ח).

⁸ "וַיִּקְנְאוּ בּוֹ אֶחָיו..." (שם יא).

⁹ "וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו..." (שם לז, ג).

¹⁰ על פי הפיסוק של טעמי המקרא.

¹¹ ראה לעיל, פרשת ויצא.

על המשיחיות המתקיימת בחוץ, על ישראל הנמצאים אצל אומות העולם, בשירות האומות.

בזמן שיוסף כילד חלם את חלומותיו, האחים כבר חוו כמבוגרים את כישלוננו של הניסיון הזה, שיעקב כבר רצה והתנסה בו כאשר גלה אצל לבן. הם נושאי הדגל של 'משיחיות הפנים' של השיבה אל ארץ העברים ואל הזהות העברית, בתגובה לכישלון של 'משיחיות החוץ'. הם גוזרים עליו להתמודד עם ייעודו, גם כעונש על חוסר האחריות של יוסף ועל קלות הדעת המאפיינת את חלומות ילדותו, וגם כדי לנסות להגשים את חלומותיו ולחייב אותו לבחון את חזונו.

ההמשך והסוף ידועים. משה הוא שישים קץ להרפתקה זו, כשממלכת פרעה, שלשירותה רתם יוסף את כל ישראל, תתמלא רשע ואלומות.

הדרמשמעות שבשיח בין האחים

הפרשנות הזאת לגבי הנושאים הטמונים במחלוקת בין האחים, שסיומה בהשכנה של אחווה בלתי הפיכה ביניהם, מאפשרת לחשוף את האופי הדרמשמעי של השיח בין יוסף לאחיו. בפרשה שלנו, וכן בפרשה הבאה, 'ויגש', נראות כל הדמויות כאילו הן במקביל מכירות ולא מכירות אלה את אלה. על פני השטח, הדרשיח נראה מוצפן, ואנו יכולים – או חייבים – לקרוא אותו בשני מישורים לפחות. יוסף מכיר את אחיו, והם מכירים אותו, אך הם מדברים כאילו אינם מכירים. וכן להיפך, הם מדברים כאילו אינם מכירים, אך תוכן דבריהם מקבל משמעות רק אם מבינים שזה דרשיח בין אנשים המכירים אלה את אלה.

זה כנראה מה שמאפיין כל דרשיח של אחווה: תחילתו בריב ובהעדר הכרה הדדית, אך הוא מתקיים בפועל תוך העלמת האמת הייחודית הטמונה בכל אחד הנשאר במחתרת.¹⁵

¹² כפי שרמזו בהסבר שנתנה רחל לשמו: "יוֹסֵף ה' לִי בֶן אֲחֹר" (בראשית ל, כד). יוסף הוא הבכור המסוגל לתת מקום לאחיו (ע"פ הרב אשכנזי).

¹³ "וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף" (שם לז, ג). העובדה שאהבתו היתרה ליוסף לא באה מיעקב אלא מישראל, כלומר ממדרגתו הגבוהה יותר של יעקב, יש בה כדי להגביר את חששם של האחים שאהבה זו איננה רק אהבה רגשית מאב לבנו הקטן, אלא ביטוי לבחירה מהותית בזהותו של יוסף, ולא של האחים (ה"ע).

¹⁴ שם לז, ה–יא.

¹⁵ כלומר כל אחד מחזיק באמת שבעמדותיו: יוסף נשאר יוסף ויהודה נשאר יהודה, ולמרות זאת הם שמים בצד את ההבדלים ביניהם ונפגשים באהבה אמיתית.

ייעודו של יוסף

הלאומית של ישראל. האם מקרה הוא שהנוצרים בחרו לקרוא בשם 'יהודה' למתנגד הראשי ל'בנו של יוסף' בסיפור ה'פסיון' שלהם?

ההקבלה המדויקת להפליא בין מה שהתרחש במצרים ובין מה שקרה בגלויותינו השונות, מכריחה אותנו להתבונן במציאות העכשווית: האם אנו בעידן של יוסף, או בעידן של יהודה? עתידו ההיסטורי של עמנו תלוי בתשובה לשאלה זו.

יוסף ומשה

אך האמת היא שהשאלה חמורה יותר: האם אנו בעידן יוסף, או בעידן משה? שהרי משה ביציאת מצרים הוא זה ששם קץ ל'חזון יוסף' ומעביר את ההנהגה ליהודה: "בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לְעֹז, הָיְתָה יְהוּדָה לְקֶדְשׁוֹ."²⁰

בדומה ליוסף, משה היה איש עברי המחופש למצרי שעובד בשירות הפרעה של זמנו.²¹ אך מול כישלון חזונו של יוסף הוא מסיר את המסכה מעל פניו וחוזר להיות עברי. הוא שם קץ להרפתקה של יוסף, אך בעת היציאה ממצרים הוא מקפיד לקחת איתו את "עֲצָמוֹת יוֹסֵף",²² כאילו בא לומר: "גם זה חלק מהמורשת שלנו". אלמלא היה עושה זאת, המומיה של יוסף הייתה הופכת לסוג של פסל, נושא לפולחן אלילי מצד אומות העולם (כפי שעשו עם 'הקבר הקדוש של ישו' ועוד).

נמצאנו למדים שהדילמה הניצבת מול העם היהודי בימינו איננה 'מדינת ישראל' או 'יהדות התפוצות', אלא עניין של אבחון: האם אנו בעידן יוסף או בעידן משה? מול שאלה זו, ישנם יהודים המתלבטים ושקועים במבוכה אין סופית. הם טוענים שהם נאמנים לתורת משה רבנו, אך הם למעשה חוזרים ומשחקים את הסיפור של יוסף.²³

²¹ שמות רבה א, לב: "וַתֵּאמֶרְךָ אִישׁ מִצְרַיִם הֲצִילְנוּ מִיַּד הָרָעִים (שמות ב, יט) – וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי והוא עברי".

²² שמות יג, יט.

²³ במאמר המקור משנת תשנ"ב, מניטו מתייחס להשפעה הנוצרית על שמות המוסדות היהודיים בגלות, וכותב כך: "קשה להתעלם מהעובדה שמטרתם של מוסדות נוצריים כמו 'יוסף הקדוש' היא הפצת התנ"ך באומות העולם. ישנה אי־הבנה חמורה כשמוסדות יהודיים בגלות בוחרים בשם דומה. לאחרונה, מספר מוסדות יהודיים הוסיפו לעצמם את השם 'יוסף'. חמור הדבר שאנחנו משתמשים באותו שם. אמנם כוונה טובה מניעה את מייסדי המוסדות הללו, אבל למרות כוונתם הטובה, ישנה סכנה בעצם הבחירה של שם זה. משום כך אני שואל את עצמי האם לא הגיע הזמן לברר את הנושא הזה".

יעקב אבינו הוא האדם הראשון שזכה להיקרא בשם ישראל.¹⁶ לעומתו, בנו יוסף לובש לבוש מצרי במטרה לשרת את הציוויליזציה של זמנו. בכך הוא נעשה לאבטיפוס של מה שמכונה היום 'היהודי בגלות'. ראשית, הוא המומחה לכלכלה של אותה תקופה: את החיטה הצומחת במצרים, הוא חולם לקשור לאלומות על מנת להאכיל את האנושות כולה לעת רעב. שנית, את אחיו הוא חולם להפוך לכוכבי אור שיאירו לעולם בתקופות של חושך. הוא האידיאליסט המתגייס בכל לבו למען ההומניזם הנאור התורן, בכל תקופה ותקופה.

אמנם, המהלך שהוא יוזם גוזר עליו מצבי פיתוי מצד הנשים הנוכריות, ובניו כבר אינם דומים לאבותיו. עם זאת, אותו מהלך מוביל אותו לפסגת התהילה: הוא נעשה היועץ האישי של פרעונים, מלכים ונשיאים, היודע לפרש את חלומותיהם. אין זה מקרה שהנוצרים קראו בשם 'יוסף' ל'אב המפרנס'¹⁷ של המשיח שלהם בקרב הגויים.

אחיו של יהודה נשארים נאמנים למה שנשאר מדרכו – 'היהדות' – ולא להרפתקה של יוסף. אף על פי כן, הם גוזרים עליו להגשים את חלומו, למרות חששם שחלום זה יהפוך לנורא שבסיוטים.¹⁸ ואכן, ללא יוצא מן הכלל, 'חזון יוסף' נגמר תמיד בכישלון מוחלט, באסונות מחרידים המלווים את קץ הגלויות. ספרד הנוצרית וגרמניה הנאצית (אם נתייחס רק לאירופה של העת החדשה), משחזרות את אקורד הסיום של המהלך ההיסטורי שיוזם יוסף. בדומה לכך, ממצרים יצאו עם משה רק חמישית מהעם, בעוד ארבע החמישיות הנוספות נעלמו ב'מכת חושך', המדגימה ומבשרת את כל השואות העתידות לבוא.¹⁹ והנה, את פרשת מקץ, המתארת את 'הניצחון המזהיר' של יוסף, אנו קוראים בשבת חנוכה, אשר גיבורה הוא – יהודה המכבי! יהודה נשאר הסמל והדגם של הנאמנות לזהות העברית, על כל תהפוכותיה, ושל התחייה

¹⁶ ישראל היא מדרגתו השלמה של יעקב בארץ ישראל. עיין לעיל, פרשת וישלח.

¹⁷ לפי המיתוס הנוצרי, 'יוסף' הוא אביו של ישו, אך לא אביו האמיתי, שהוא האל עצמו. כל תפקידו הוא לשמש כאב המפרנס של המשפחה. להרחבה, ראו מקבץ שיעורים של מניטו על הנצרות בסרטונים ביוטיוב ובאתר של 'מכון מניטו': 'שיחות על הנצרות'.

¹⁸ ייתכן שהתנהגות האחים קשורה לכלל שמסביר מניטו בסוף פסקה זו: ¹⁹ על הפסוק: "וַיִּחְמְשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֲרֶץ מִצְרָיִם" (שמות יג, יח). מפרש רש"י: "דבר אחר, חמושים – אחד מחמשה יצאו, וארבעה חלקים מתו בשלושת ימי אפלה". וראו שמות רבה יד, ג.

²⁰ תהלים קיד, א-ב. ראו בהרחבה על נושא זה בספר **מספד למשיח?**, בתת הפרק: 'ממלכת כהנים וגוי קדוש', עמ' 57-61.